

ДЕЈСТВА САВЕЗНИЧКОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА У ЦРНОЈ ГОРИ 1943–1944.

Историјат ваздушних операција над Југославијом представља микро-козм развоја ратовања у ваздуху у Другом свјетском рату. Западни савезници су у својој прагматичности појачавали интересовање за југословенско ратиште упоредо са преношењем ратних операција према југу Европе. На конференцији у Казабланки (14 – 24. јануар 1943) највиши представници Сједињених Америчких Држава и Велике Британије – Рузвелт и Черчил и њихови шефови генералштабова одредили су даље стратегијске задатке западних сила против Италије, Немачке и Јапана. Да би се ослабила отпорна моћ Њемачке и тиме створили повољни услови за успјех савезничке инвазије, ријешено је да се појача ваздушна офанзива (бомбардовање стратегијских објеката).

И поред одустајања од Черчиловог предлога да се искрцавање савезничких снага изврши на Балкану, подручје Југославије у стратегијским плановима савезника добија изузетан значај. Британци подстичу борбене акције покрета отпора на Балкану како би се што више њемачких трупа везивало за овај простор и онемогућило њихово прикључење њемачком фротну у Италији. Од покрета отпора тражено је да наносе губитке Њемцима.

Британска политика према Југославији почела је да се мијења од марта 1943, чему су допринијели партизански успјеси на југословенском ратишту и тешки поразни четника на Неретви и Дрини, а од јесени исте године прерасла је у политику компромиса, којој су се од децембра придружили и Совјети. Капитулација Италије дала је нове димензије „проблему“ Балкана и Југославије; ојачала је партизански покрет. На источном фронту Совјетска армија је остваривала велике побједе. Њемачка војска водила је безизгледну борбу, уз непрекидне покрете, без предаха, уз велике губитке и потпуну доминацију савезника у ваздуху.

Савезничка авијација је дејствовала на територији окупиране Југославије од априла 1943. Прво веће бомбардовање извршила је англоамеричка авијација 20. априла 1943. нападом на „непријатељске циљеве“ у Скопљу и Нишу. Од октобра 1943. до краја рата, савезничко ратно ваздухопловство је дејствовало на ширим просторима Југославије, односно простору Црне Горе од 10. октобра 1943. до краја децембра 1944. Акције савезничке авијације биле су у складу са њиховим ратним плановима и у договору са руководством покрета отпора на Балкану, а посебно у Југославији. Интензивнија дејства савезничког ваздухопловства услиједила

су послје конференције лидера САД и Велике Британије и њихових војних команданата у Квебеку (14 – 23. август 1943) и одлуке велике тројице – Рузвелт, Черчил, Стаљин – у Техерану (28. новембар – 1. децембар 1943), којом је формално призната Народноослободилачка војска Југославије. Формално признање НОВЈ на Техеранској конференцији утицало је на развијање њених војних веза са савезницима у првој половини 1944, управо у вријеме политичке борбе коју је вођство Народноослободилачког покрета водило за међународно признање нове Југославије. Одлука о пружању помоћи Народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Југославије истовремено је значила укључење ових снага у шире планове савезника у борбама против њемачких трупа. Саставни дио планираних војних акција била су и бомбардовања на свим фронтovima, примјењивана од почетка рата.

Обије ратујуће стране у Другом свјетском рату показале су отворену намјеру за потпуним уништењем противника. У првој фази рата то су бескрупулозно показала Њемачка, Јапан и Италија, а исто то, изазване таквом стратегијом противника, чиниле су пред крај рата и државе антихитлеровске коалиције. Савезничко бомбардовање простора који су припадали Њемачкој и њеним савезницима, као и просторе које су окупирани, потврђује тезу њемачког историчара Вајнберга да је тежња антихитлеровске коалиције била не само добијање рата на војном пољу већ и потпуно разарање свих оних структура које су омогућиле да дође до покушаја насилне реализације осовинских „светоназорних пројеката“ о подјели свијета. Отуда савезничко бомбардовање ваља посматрати у „тоталитету“ Другог свјетског рата, који карактерише свеобухватност сукоба, разарања у борби у којима страдају све структуре становништва.

У акцијама савезничког ратног ваздухопловства на простору Југославије учествовале су америчка, британска и италијанска авијација. Америчка авијација имала је задатак да бомбардује концентрацију непријатељских трупа, мостове, жељезничке чворове, аеродроме, моторна и запрежна возила, фабрике, пристаништа, бродове, насеља. Британске Краљевске ваздушне снаге (RAF) пружале су подршку покретима отпора у Југославији, као фактору у развоју савезничке стратегије. Од јесени 1943. британске ваздушне снаге показују већу ефикасност ваздушних операција, углавном дајући подршку партизанским јединицама. Дејства италијанске авијације имала су превасходни задатак да дају подршку италијанским трупама у Црној Гори које су пришле НОП-у у борби против Њемаца, као и да неутралишу њемачку авијацију на аеродромима у Подгорици, Скадру и Мостару.

Жестина ваздушних напада не само одређених ескадрила него и бројних јединица америчких и британских тешких и средњих бомбардера, у пратњи ловаца, била је, према потреби, на располагању земаљским снагама НОВЈ. Појачани ваздушни напади савезника били су условљени чињеницом што је Балкан за Њемце у јесен 1943, а нарочито од прољећа 1944, имао посебан значај. Њемачки фронт у Италији био је пробијен

априла 1944, и већ у јуну савезници су заузели Рим. Почетком јуна почела је операција „Оверлорд“ – искрцавање западних савезника на обале Нормандије. Црвена армија се незадрживо приближавала Румунији. Њемачка група армија „Е“, од преко 350.000 војника, налазила се на Егејском архипелагу, у Грчкој и Албанији. Њено повлачење на сјевер било је угрожено совјетским напредовањем, распламсавањем народноослободилачке борбе у Србији и Македонији, а посебно продором јединица НОВЈ у Србију у прољеће 1944. У таквој ситуацији повлачење њемачких снага из Грчке, Албаније и Македоније савезници су настојали да спрече борбеним дејствима и бомбардовањима. Све је то представљало значајну помоћ Народноослободилачкој војсци Југославије. Дејством британског средоземног ваздухопловства (Mediterranean Allied Air Force) на њемачке јединице у повлачењу, савезници су штитили своје положаје у Италији и Западној Европи, нарочито послје отварања другог фронта, 6. јуна 1944.

Према извјештајима RAF-а (Royal Air Force), требало је снажним ваздушним дејством онемогућити уредно њемачко повлачење са Балкана, што није остварено како због борбених квалитета њемачких снага тако и због неадекватне сарадње и организације између савезничких снага и партизана у условима герилског рата. Због тога је у јуну 1944. у Барију формиран штаб Балканских ваздухопловних снага BAF (Balcan Air Force) са задатком да обезбиди потребну команду за вођење транс-јадранских операција, без сталног обраћања Врховном штабу савезника (Allied Force Headquartera) и савезничким снагама на Средоземљу (Mediterranean Allied Air Force). Функција Балканске авијације била је да задржава и уништава, колико је год могуће више, непријатељске снаге на Балкану, као и да се стара о дотуру оружја, хране, одјеће, обуће јединицама НОВЈ, прихвату и транспорту рањених и болесних партизана.

Зашто је савезничка авијација немилосрдно бомбардовала градове у којима није било концентрације њемачке војске нити значајнијих војних и привредних капацитета? Ми смо проблем посматрали и анализирали најприје као глобални – стратешки и политички, а затим као регионални и локални. Глобални стратешки циљ бомбардовања био је одређен утврђеном политиком савезника о стратешком дејству авијације по виталним центрима противника ради уништења или слабљења његових потенцијала и због деморалисања становништва, али и ради подршке Народноослободилачкој војсци Југославије. Посебни стратегијски циљ посматрали смо као дио општег циља, мада на простору Црне Горе није било њемачких војних потенцијала који би оправдали количину и интензитет разарања, у коме је, углавном, страдало цивилно становништво и његова имовина. Ово бомбардовање смо посматрали и са политичког становишта, зато што је рат средство политике с циљем да се зарађеној страни у сукобу нанесу што већи губици. Уосталом, сваки рат је спрега највише политике и стратегије, које одређују ратне циљеве на основу процјене међународне ситуације и односа, као и планова који се у вези

са тим желе остварити. Стратегија остварује политичке захтјеве, с тим што однос стратегије и политике није увијек усклађен – надвладава једно или друго. У операцијским дневницима савезника истиче се војно-стратегички моменат бомбардовања, што је сасвим разумљиво, јер стратегију усмјерава политика.

Југославија се налази на геополитички осјетљивом простору, на коме се преламају интереси великих сила. У том контексту посматрали смо и савезничка бомбардовања током Другог свјетског рата. Од октобра 1943. до марта 1944, бомбардовање циљева у Југославији вршила је 12. америчка ваздухопловна армија, а од тада авиони 15. ваздухопловне армије америчких стратегијских снага. О снази америчке 15. ваздухопловне армије говори податак да је крајем априла 1944. имала 12 бомбардерских група са око 1.500 бомбаредера. У почетним акцијама над Југославијом дејствовале су мање групе од 18 до 24 авиона у збијеној формацији ради лакше одбране од напада њемачких ловаца. Савезничка ваздушна надмоћ била је веома изражена. Њени бомбардери, под моћном заштитом ловачких авиона, дејствовали су са великих висина од три до осам хиљада метара, што је утицало на прецизност. Тзв. просторно бомбардовање (тепих-бомби) имало је за посљедицу растурање погодака, које је поред уништавања планираних циљева проузроковало бројне цивилне жртве и велика материјална разарања. Савезници су полазили од тога да је важније сачувати пилоте и авионе него имовину и становништво у окупираном граду.

Ваздушним нападима претходило је прикупљање обавјештајних података о циљевима које треба бомбардовати. Подаци су прикупљани извиђањем, као и обавјештавањем од стране Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Ваздушна дејства савезничких стратегијских снага на подручју Југославије могу се континуирано пратити од почетка октобра 1943. Бомбардовани су аеродроми у близини Мостара, Загреба и Подгорице; лучка постројења у Котору, Тивту, Дубровнику, Шибенику, Сплиту, Улцињу, Риједи, Пелешцу, као и далматинска обала, затим жељезничке станице у Нишу, Београду, Книну, Косову, Сарајеву, Скопљу итд.

Почетне ваздушне операције над Југославијом савезничка авијација је остварила без координације са Врховним штабом НОВЈ и ПОЈ. Много интензивнија и разорнија бомбардовања на простору Југославије почињу од априла 1944. нападима на Ниш, Београд, Лесковац, Бања Луку, Никшић, Подгорицу, Бијело Поље, Сарајево, Босански Нови, Книн, Дрвар, Ливно, Босанску Крупу, Бихаћ, Бјеловар, Босански Брод, Чачак, Добој, Дравоград, Дрниш, Дубровник, Ријеку, Фојницу, Горицу, Имотско, Истру, Краловац, Крагујевац, Ковин, Краљево, Крушевац, Љубљану, Маглај, Макарску, Марибор, Метковиће, Митровицу, Нови Пазар, Нови Сад, Осијек, Омиш, Пљевља, Пријепоље, Пећ, Плоче, Приједор, Призрен, Птуј, Пулу, Рашку, Рогатицу, Сењ, Шибеник, Сјеницу, Скопље, Смедерево, Солин, Сплит, Суботицу, Сушак, Тиват, Травник, Трогир, Улцињ, Ваљево, Вараждин, Вучитрн, Загреб, Задар, Земун, Зеницу, Зидани Мост, Андријевицу, Котор, Будву и друге градове и насеља.

Сарадња и координирана дејства савезничке авијације и НОВЈ могу се пратити од новембра 1943. У извјештају Фицроја Маклејна В. Черчилу од 6. новембра 1943. истиче се потреба да савезничке ваздушне снаге почну да нападају погодне објекте у Југославији кад год је то могуће, како из стратегијских тако и због моралних разлога.

Мајор Louis Huot у књизи *Guns for Tito* („Топови за Тита“), Њујорк L. V. Fisher, 1945) на стр. 247–248 пише: „Тито је од савезника затражио подршку и разноразну помоћ. Обећао сам да ћу његове потребе пренијети најодговорнијима и изразио сам увјерење да можемо испунити већину његових захтева. (Све смо их испунили). Он (Тито) је тражио да бомбардујемо одређене градове, да жестоко бомбардујемо неке позиције, да повремено из ваздуха подржимо његове снаге на кључним мјестима“.

Ове захтјеве, нарочито онај Ф. Меклејна за појачаним нападима из ваздуха на њемачке снаге и објекте у Југославији, прихватили су шефови британског Генералштаба и чланови Комитета обавјештајне службе. Врховни штаб НОВЈ се укључио у координиране акције савезника. Партизанске снаге добијале су све веће пошиљке оружја, муниције и других ратних потрепштина. Да би обезбиједио савезничку помоћ у војним акцијама против Њемаца и њихових сарадника, врховни командант НОВЈ тражио је од својих команданата корпуса да га редовно обавјештавају о томе које циљеве треба бомбардовати. Тако се 1. новембра 1943, Јосип Броз Тито обратио штабу Другог корпуса Народноослободилачке војске Југославије са захтјевом: „Јавите нам мјеста које треба бомбардовати. Тито“. Сјутрадан, 2. новембра, Штаб 2. корпуса јавља Врховном штабу да би требало бомбардовати Цетиње, Подгорицу и Никшић.

Двадесетог децембра 1943. Тито јавља Штабу морнарице НОВЈ, за делегацију НОВ и ПОЈ у Барију: „Не само да дозвољава(м), него и моли(м) да америчка авијација подупре наше операције.

Саопштите ген(ералу) Djulitu да хитно пошаље једног официера авијатичара да му дамо циљеве. Тито“.

Честа бомбардовања градова, енормна разарања и велике цивилне жртве, као и протести због бомбардовања набројених и других градова у којима углавном страдају недужни цивили и њихова имовина, навели су Тита на извјесну опрезност. У обраћању Штабу Другог корпуса упућеном из Дрвара 19. априла 1944. Тито тражи: „Јавите нам одмах која мјета треба бомбардовати. Знајте да ово опет ја примам на душу и према томе долазе у обзир само важни објекти“. Тито је тражио податке о томе које циљеве треба бомбардовати стога што је Штаб Другог корпуса 18. и 19. априла извијестио да су 3. црногорска и 37. санџачка ударна дивизија, које су биле прешле у противнапад и постигле видне успјехе, поново принуђене на повлачење, да су непријатељу пристигла купрна појачања подржана тенковима и снажном авијацијом и да се воде жестоке борбе сјеверно од Мојковца и на сектору јужно од Колашина, а истовремено да и Приморска оперативна група води тешке борбе на сектору Никшића, гдје непријатељу такође пристижу појачања. Послије добијања

Титовог налога да јави која мјеста треба бомбардовати, Штаб Другог корпуса је 20. априла 1944. извјестио да су то Сјеница, Бијело Поље и Подгорица.

Јосип Броз упозорава на жртве које је претрпјело цивилно становништво политиком савезничког бомбардовања њемачких гарнизона у Никшићу 7. и 8. априла 1944, о чему је Штаб Другог корпуса 11. априла послао извјештај Врховном штабу НОВЈ и ПОЈ. Иначе, Никшић је тих дана бомбардован на захтјев Штаба Другог корпуса НОВЈ.

Само неколико дана послје Техеранске конференције, на којој су Черчил, Рузвелт и Стаљин одлучили да пружају помоћ Народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Југославије, Јосип Броз Тито је већ 9. децембра 1943, у име Врховног штаба, обнародовао да предстоји садејство савезничке авијације са партизанским снагама, указујући на потребу заштите становништва које би требало да напушта прије свега насељена мјеста у којима се налазе војни објекти, предузећа, уколико запријети опасност од бомбардовања. Будући да су бомбардовања била саставни дио војних операција, како савезника тако и окупаторске авијације, окупацијска власт је у Подгорици, као и другим црногорским градовима, знаковима за узбуну – сиренама, упозоравала становништво да напусти град и друга насељена мјеста. То су биле паничне бјеганије, када су становници Подгорице проводили дан у пећинама Мораче и Рибнице и на околним брдима и селима, а враћали су се кућама у смирај дана, односно када чују знак за престанак опасности.

На састанцима у Казерти и Напуљу (6–14. августа 1944) Јосипа Броза Тита са савезничким врховним командантом за Средоземље Хенријем Вилсоном, генерал-пуковником В. Елиотом, бригадиром Ф. Меклејном и другим, и посебно са Винстоном Черчилом, договорено је координирање партизанских акција у Југославији са ратним ваздухопловством за Балкан. Јединице НОВЈ требало је да планирају и изводе нападе на поједине објекте, насељена мјеста и непријатељске снаге на сваком мјесту, док би савезничка авијација пружала ваздушну подршку рушећи, прије свега, комуникације, важније објекте, водене путеве и јадранску обалу. Генерал-пуковник Х. Вилсон саопштио је Титу да је за успјешно дејство ваздухопловних снага важно да партизански команданти достављају обавјештења о кретањима непријатељских јединица и циљевима које треба бомбардовати.

Договор о заједничким дејствима снага савезничког балканског ваздухопловства и јединица НОВЈ резултирао је широко замишљеном акцијом „Ratweek“ (Ретвик – недјеља пацова). Операција је требало да траје од 1. до 7. септембра 1944. с циљем да се онемогући несметано повлачење њемачких снага према сјеверу, прије свега из Грчке и Албаније преко Југославије. Будући да су за повлачење коришћене углавном комуникације, то је према плану требало усредсредити нападе на њихово онеспособљавање, тако што би снаге НОВЈ дејствовале ноћу, а савезничка авијација дању. У планираним операцијама учествовала је савезничка 15. ваздухо-

пловна армија генерала Натана Твининга и Балканске ваздухопловне снаге под командом британског вицемаршала авијације Вилијама Елиота. Врховни штаб НОВЈ и ПОЈ ангажовао је осам корпуса са 25 дивизија, или око 130.000 бораца, са планираним задатком да руше важне објекте и онеспособљавају комуникације. Дејства су била усмјерена на унапријед планиране главне комуникацијске правце, посебно на правац Београд–Солун. На тај начин је на скоро читавом подручју Југославије дејствовала савезничка авијација. Њена дејства по планираним комуникацијама и војним објектима имала су за посљедицу и велика људска страдања цивилног становништва и енормна материјална разарања. Непрецизност бомбардовања и изручивање тепих-бомби на градове имали су трагичне посљедице за становништво.

Поред операције Ретвик, бројни партизански извјештаји потврђују координираност акција снага НОВЈ са савезничким ваздухопловством. Њихово набрајање излази из оквира овог саопштења.

Савезничка авијација је од 10. октобра 1943, када су бомбардовани Котор и Тиват, до краја децембра 1944. бомбардовала скоро сва мјеста у Црној Гори: Бар, Будву, Подгорицу, Никшић, Бијело Поље, Колашин, Мојковац, Пљевља, Андријевицу, Улцињ и др. а нарочито комуникације на читавој територији Црне Горе.

Највеће људске жртве и материјална разарања претрпјели су становници Подгорице, Никшића и Бијелог Поља. Подгорица је преко седамдесет пута бомбардована. Прво савезничко бомбардовање Подгорице било је 23. октобра 1943. у 13 часова. Према извјештају Штаба Другог корпуса НОВЈ, том приликом „погинуло је око 150 до 200 њемачких војника и четника и велики број становника, а уништен је и њемачки војни аеродром“. Наша истраживања показују да је од првог бомбардовања погинуло око 150 углавном цивила из Подгорице и околних села, а број њемачких жртава био је мали. Чињеница је да су савезнички авиони у овој акцији нанијели материјалну штету њемачком ваздухопловству на подгоричком аеродрому. Према сјећању очевидаца уништена су два њемачка авиона.

Најтрагичније разарање Подгорица је доживјела 5. маја 1944. Према америчким изворима, тога дана бомбардери 15. ваздушне армије бомбардовали су „концентрацију трупа у Подгорици“. У акцији је учествовало 116 бомбардера B-24, који су „бацили на град 270 тона бомби“. У три налета, савезнички авиони су претворили Подгорицу у рушевине. Идентификовано је 587 погинулих лица, а рањено скоро хиљаду. Према њемачким извјештајима, разорено је 60% зграда. Њемци су имали осам мртвих, међу њима један официр, и 25 рањених. Погинуо је четнички командант за Црну Гору мајор Ђорђе Лашић са око стотину четника – војника и официра. У телеграму Команди 2. оклопне армије, њемачка 131. пјешадијска дивизија извјештава да је 5.маја од 12,45 до 13,30 часова три пута тешко бомбардована Подгорица са око 120–150 бомбардера. Нарочито је страдао унутрашњи дио града, а гађани су мостови на Морачи

и Рибници и радио-станица. Уништени су једна лака пољска хаубица и двоје кола за вучу, а оштећена је једна лака пољска хаубица. Истекло је 800 литара погонског горива. Заробљена су четири енглеска и два италијанска пилота који су искочили падобраном (без обарања авиона). Савезничко ваздухопловство наставило је и наредних дана са бомбардовањем Подгорице. С обзиром да њемачка противавионска артиљерија скоро и није дејствовала, нити су се њемачки авиони упуштали у борбу, то су савезнички авиони све чешће у ниском лету нападали циљеве у граду, посебно на аеродрому.

Још једно бомбардовање Подгорице дубоко се урезало у сјећање преживјелих – ноћно бомбардовање града 18. новембра 1944, које је такође имало трагичне последице за становништво. Ноћно бомбардовање имало је снажан деморализаторски ефекат на становнике града.

Бомбардовање Никшића 7. и 8. априла 1944. извршена су на захтјев Штаба Другог корпуса НОВЈ. Изненадност напада и жестина удара имали су трагични биланс. Погинуло је 152, а рањено 209 мушкараца, жена и дјецe. Срушене су 52 куће, а много је било оштећених. Према писању „Црногорског вјесника“ (бр. 37, 20. април 1944) који преноси вијести Радио Лондона, Никшић је бомбардован као значајно упориште њемачких снага у Црној Гори „утврђен град са много војске, арсенала“ итд., и то на захтев Тита. У објављеном списку погинулих и рањених грађана Никшића нема ниједног њемачког војника. Савременици ових догађаја тврде да од савезничког бомбардовања Њемци нијесу имали погинулих. Исти лист у броју 35, од 11. априла 1944. наводи да су савезнички авиони бацили на Никшић „двije хиљаде тона бомби“!

Бомбардовање Бијелог Поља 19. новембра 1944. извршено је када је град био ослобођен од њемачких јединица и у њему је била успостављена власт НОВЈ. Управо та чињеница изазвала је велику забуну и огорчење, јер је у граду погинуло око 150 становника и нешто више рањених. Међу погинулим било је око 40 бораца НОП-а. Дан раније савезнички авиони су бомбардовали село Недакусе с трагичним последицама – погинула су четири лица и 11 је рањено. Од савезничког бомбардовања Бијелог Поља око 1000 људи остало је без крова над главом.

Послије учесталих бомбардовања градова и великог страдања цивилног становништва и њихове имовине, услиједили су бројни протести код савезника. Протестовали су: Црвени крст, Французи, Дража Михаиловић, Милан Недић, Југословенска влада у Лондону, надбискуп Степинац и најзад Врховни штаб односно његов командант Јосип Броз Тито. Крајем новембра 1944. пуковник Митар Бакић упутио је протест врховном заповједнику савезничких снага, у коме тражи да се оснује комисија која ће установити ко је крив за несрећне случајеве при бомбардовању и утврдити накнаду штете. И на састанку са генерал-пуковником ваздухопловства В. Елиотом, заповједником ваздухопловних снага за Балкан, одржаном 7. децембра 1944. у Београду, Тито се осврнуо на случајеве када су савезнички авиони бацили бомбе које су изазвале велике људске

жртве и материјална разарања. Истичући велику корист од тактичких и стратегијских бомбардовања савезника за НОВЈ и ПОЈ, Броз је изразио жаљење „због несретних случајева попут оног у Бијелом Пољу, гдје је много људи погинуло, а око 1.000 их је остало без домова, разорених бомбама баченим из савезничких авиона“. Тито је истакао потребу успостављања тјешње везе између авиона и официра за ваздушну везу који се налазе уз све истурене јединице наводећи да не жели да дође до било каквог стратегијског бомбардовања уколико га не одобри Врховни штаб НОВЈ. Уколико се те везе побољшају, тактичког бомбардовања може бити. Генерал-пуковник Елиот је казао да је „највећа могућа брига била посвећена спречавању таквих несретних случајева. Циљеви су се најпажљивије бирали, а све посаде авиона добивале су темељите упуте. У ствари, несретни случајеви обично су знали проузрочити стратегијски, а не тактички бомбардери, пошто први, разумије се, слабије познају земљу над којом оперирају неголи други“.

Током јануара 1944. савезничка авијација је бомбардовала циљеве дуж далматинске обале и градове Сплит и Шибеник ради ометања и уништења њемачког саобраћаја. При томе је наглашено да се овим даје морална подршка партизана који у оперирали близу бомбардованих подручја. На ова бомбардовања одмах су реаговали хрватски министри у избјегличкој влади Ј. Крњевић и Ј. Шутеј, директним протестом код савезничког врховног команданта Вилсона. Када је 22. фебруара 1944. британска ескадрила у пратњи ловаца, бомбардовала предграђа Загреба, загребачки надбискуп Алојзије Степинац је, као и на ранија бомбардовања, уложио протест британском амбасадору код Свете Столице у Ватикану.

Послије бомбардовања Београда 16. и 17. априла 1944. југословенска избјегличка влада уложила је протест преко свог амбасадора на британском двору др Богољуба Јефтића. Стални секретар у Форин овису Alexander Cadogan му је одговорио да су бомбардовања дио британских далекосежних операција против непријатеља и да се пилотима издају најстроже инструкције да бомбардују само војне објекте и да избјегавају, колико је то могуће, узгредне губитке живота. На амбасадорову жалбу да је Би-Би-Си објаснио да су нека од ових бомбардовања извршена на захтјев Тита, Cadogan је одговорио да се његов „искaz не слаже са нашом акцијом, да ми интервенишемо за 'једну страну против друге'“, јер је све то дио опште офанзиве против заједничког непријатеља.

И Дража Михаиловић је послије англоамеричког бомбардовања Београда упутио 21. априла 1944. депешу предсједнику Југословенске краљевске владе у Каиру, у којој истиче да је становништво Београда поднијело велике жртве, да су бомбардоване чак и болнице и санаторијуми, завод за избјеглу дјецу и многобројне приватне зграде, а да су војни објекти само дјелимично оштећени.

Када су у питању разарања градова у Црној Гори скоро да и није било никаквих протеста, осим наведеног протеста Врховног штаба НОВЈ у вези са бомбардовањем Бијелог Поља.

Овом приликом нећемо наводити податке о бомбардовању осталих градова и других насеља у Црној Гори и њиховим последицама, јер ћемо то урадити у обимној студији. Наша истраживања показују да је од савезничког бомбардовања на територији Црне Горе погинуло преко 2.000 људи, углавном цивила. Њемачке губитке нијесмо могли прецизно утврдити, јер су нам доступна малобројна њихова документа, али на основу тих докумената и казивања становништва број погинулих њемачких војника и официра од савезничког бомбардовања износи око стотину. Бројније губитке имали су четници. Према расположивим подацима, укупне жртве четника од савезничког бомбардовања не прелазе бројку од двије стотине. Материјална штета је процијењена на износ од 9.939.983.900 динара по цијенама из 1938. године.

Савезничким ваздухопловним снагама које су дејствовале на простору Црне Горе од октобра 1943. придружиле су се и јединице италијанске авијације са задатком да пружају помоћ италијанској партизанској дивизији „Гарибалди“ у оружју, муницији, храни, одјећи, обући, љековима и да неутралишу њемачке ваздушне снаге на аеродромима у Скадру и Подгорици, одакле су њемачки авиони нападали италијанске трупе у Црној Гори послје 12. октобра 1943, када је истекао њемачки захтјев за предају. Поред тога, италијанска авијација је извршавала офанзивно извиђање њемачких јеидница нарочито дуж путева у зони Скадар–Беране–Подгорица. У борбама које су италијанске јединице водиле против њемачких, команданти италијанских дивизија стално су тражили помоћ авијације, коју је у прво вријеме указивала савезничка авијација јаким ваздушним нападима на њемачке аеродроме и њемачке трупе током јесени 1943. Италијанска авијација је успјешно остваривала своје задатке на снабдијевању италијанске партизанске дивизије „Гарибалди“. У остваривању постављеног задатка било је ангажовано 373 авиона, од којих су 223 извршила задатке транспортујући у Италију 159 рањених и болесних италијанских војника. Од 161 постављеног задатка, 115 је потпуно или дјелимично извршено у снабдијевању италијанских партизанских јединица.

Италијанска авијација радила је и на снабдијевању југословенске ослободилачке војске од 31. децембра 1943. до 26. априла 1945. У овом периоду извршена су у корист партизанских снага 311 задатака, од којих су 262 потпуно или дјелимично извршена транспортујући у Југославију 13,844,47 квинтала материјала и евакуишући у Италију 42 тешко рањена и болесна партизана. У ствари, италијанска авијација је 3/4 транспортног материјала дотурила југословенским партизамима, а мање од 1/4 италијанским трупама на југословенској територији.

На простору Југославије у периоду од 1943 до 1945. савезници су изгубили 18 авиона, што се сматра малим губитком с обзиром да је у том периоду извршено 11.632 узлета, од којих 8.640 успјешних. Укупно је бачено или испоручено 16.460 тона материјалне помоћи; упућено око 2.500 људи, а око 19.000 извучено из земље.

Према нашим истраживањима, шест авиона се срушило на терену Црне Горе. Већина авиона била је погођена на другим бојиштима, па су због квара летилице њихове посаде биле прунуђене да потраже спас искакањем падобранима. У једном случају, њемачки ловци су принудили заостали савезнички авион-бомбардер да се спусти на подгорички аеродром.

Савезничко ваздухопловство је до половине 1944. успјело да над Југославијом избори превласт у ваздуху. Сталним нападима на аеродроме код Мостара, Подгорице, Загреба, Бања Луке и другим мјестима, њемачкој авијацији је у почетној фази одузета иницијатива, а затим је у ваздушним борбама смањиван број супарничких авиона, тако да су њемачки пилоти најчешће избјегавали сусрете са савезничким ловцима. То је знатно олакшало покрете јединица НОВЈ и умањило број жртава од ваздушних напада који су, у вријеме док је непријатељ доминирао над југословенским ваздушним простором, били врло велики. Међутим, стална дејства савезничке авијације знатно су повећавала цивилне жртве у градовима и насељеним мјестима и уништавала најчешће имовину грађана.

Савезничка бомбардовања су успоравала и смањивала покретљивост њемачких армија које су одступале из Грчке, преко Албаније и Црне Горе. Она су имала снажно психолошко дејство на црногорске четнике, разбијајући им илузије о савезништву са западним силама. Али, у народу су изазивала збуњеност и амонизитет пема савезницима. Савезничко бомбардовање, без обзира на мотиве, претворило се у убијање народа и разарање његових стаништва. Окупатор је од тих силних бомбардовања у Црној Гори имао најмање људских губитака и материјалне штете. Бомбардовања су изазвала огорчење народа против Американаца и Енглеза. Партизанска руководства доживљавала су разарања градова као побједу, остварену у сарадњи са савезницима и као пораз четничког покрета. С обзиром на то да су се тада бројне четничке снаге налазиле у Подгорици и Никшићу, то је бомбардовање тих градова доживљавано и као рат савезника против њих. Отуда су поједина бомбардовања на ослобођеној територији пропраћена весељем – ватром из пушака. С друге стране, комунистички агитатори су ширили и овакве вијести: „Ето, Американци и Енглези бомбардују невино становништво, а браћа Руси не бомбардују чак ни њемачке градове, а камо ли српске. Руси се боре против војне силе и не нападају невино становништво, жене, дјецу...“

Савезничка бомбардовања градова у Југославији и посебно у Црној Гори представљала су велику помоћ и подршку НОВЈ, изазивајући пометњу код четника и других колаборационистичких снага окупатора. Тада је било сасвим јасно да западни савезници помажу партизански покрет Јосипа Броза Тита и да су сасвим напустили четнике Драже Михаиловића.

Бомбардовање циљева на Балкану, Југославији, Црној Гори било је саставни дио савезничке стратегије. Велике силе савезнице све су израженије дјеловале на глобалном плану, али нијесу потцјењивале ни

унутрашњи фактор. Оне су радиле на отварању другог фронта, везујући на тај начин њемачке снаге за Балкан. На томе је нарочито инсистирала Велика Британија. И материјална подршка савезника покретима на Балкану и посебно у Југославији имала је исти стратегијски циљ – везивање њемачких снага за ово подручје. За савезнике није била важна политичка обојеност неког покрета отпора него његова истинска ангажованост у борби против Њемаца. У својој сарадњи са герилцима у Југославији, „Краљевске ваздушне снаге (RAF) гајиле су посебно осјећање пријатељства и дивљења“.

Савезничко ваздухопловство завршило је своја дејства по Црној Гори крајем децембра 1944, када су њемачке и четничке снаге и бројне избјеглице напустиле Црну Гору, праћене савезничком авијацијом (митраљирани и бомбардоване), кад су то временске прилике дозвољавале.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату*, том III, књ. – 6, 7 и 8. Београд 1956; том XIV, књ. 2, 3 и 4, Београд 1985.
- Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела*, том 18–23, Београд 1984.
- The Army Air Force in World War II*, Combat Chronology Headquarters USAF, 1973.
- Fiftient Air Force story in World War II* by Kenn C. Rust, Published by: Historical Aviation P. O. Box 33 Temple City, Calif. 91780.
- Angelo Lodi, *L'aeronautica Italiana nella guerra di liberazione*, II, Roma 1975.
- History of the Balkan Air Force*, Air 23/1508.
- Special Operations, Mediterranean – WO 204/2030B
- Air Ministry files, Air 23/1665, 1666, 1667.
- Архив војноисторијског института, телеграм Команди 2. оклоне њемачке армије. Дневни извјештај од 6. и 7. V 1944. NAV–N–T–3M, F. 663/689, 663/689, 663/693.
- Милован Ђилас, *Револуционарни рат*, Београд 1990.
- Станиша Р. Влаховић, *Зборник докумената из Бриџанске архиве. Англојугословенски односи 1941–1948*, Бирмингем 1985.
- Момчило Павловић, Верољуб Трајковић, *Савезничко бомбардовање Лесковца 6. септембра 1944*, студија и документи, Лесковац 1995.
- Хранислав Ракић, Живан Стојковић, *Бомбардовање Лесковца*, Лесковац 1994.
- Лесковачки зборник*, XXXV, Лесковац 1995.
- Нишки зборник за историјско-друштвене и природне науке*, књ. 18, Ниш 1994.
- В. Черчил, *Друи свјетски рат*, том V, Београд 1964.
- Наше анкете са: Фицрој Маклејном, Ванетом Ивановићем, др Ђоком Слијепчевићем, Милованом Ђиласом, Десимиром Тошићем и више грађана који су преживјели бомбардовање Подгорице, Никшића, Бијелог Поља и др. мјеста у Црној Гори.
- Црногорски вјесник*, Цетинје, бр. 41–45
- Louis Huot, *Guns for Tito*, New York, L. B. Fisher, 1945.

BRANISLAV KOVAČEVIĆ

ALLIED BOMBING OF MONTENEGRIN TOWNS 1943–1944

Summary

The operations of Allied aviation forces over the territory of Montenegro were part of the Allies' broader strategy of tying down considerable German forces in the Balkans, of their mistaken belief in the possibility of landing on the east coast of the Adriatic and of their support of the national liberation forces in the country in their resistance to the Germans.

During the period from 10 October, 1943 to the end of December 1944, nearly every town in Montenegro was bombed. The most tragic consequences were suffered by the inhabitants of Podgorica, Niksic and Bijelo Polje. The bombing took 2.000, mostly civilian, lives. German losses were minimal.

